

Panelové dáta v programe Gretl

Martin Lukáčik, Adriana Lukáčiková, Karol Szomolányi

Panelové dáta sú kombinované prierezové a časové údaje. Pri panelových údajoch existuje časový rad pre každú entitu použitú v rámci prierezového výberu. Najčastejšie sa panelové dáta využívajú na skúmanie časového vývoja rôznych jednotiek z toho istého sektora, trhu alebo geografického celku, pričom typické sú rozsiahla prierezová štruktúra a len niekoľko časových období.

Panelové dáta sú z hľadiska zvládnutia štatistických metód náročnejšou oblasťou ako samostatné prierezové dáta a časové rady, preto nebudeme prezentovať všetky možnosti ich analýzy, ale zameriame sa iba na základy. Sem rátame najmä pochopenie postupu vloženia panelových údajov do programu Gretl a pochopenie postupu ako sa odhadujú modely s fixnými a náhodnými efektmi. Náročnejšie postupy by následne už nemali byť pre čitateľa problémom práce so softvérom, ale iba problémom zvládnutia metodológie.

Úvod

Za základný regresný model panelových dát považuje Greene (2003) model:

$$y_{it} = \beta_1 x_{it1} + \beta_2 x_{it2} + \dots + \beta_k x_{itk} + \alpha_1 z_{i1} + \alpha_2 z_{i2} + \dots + \alpha_q z_{iq} + u_{it},$$

kde index i označuje prierezový rozmer $i = 1, \dots, n$, index t časový rozmer $t = 1, \dots, T$, premenné X_1 až X_k sú vysvetľujúce premenné nezahŕňajúce vektor jednotiek a premenné Z_1 až Z_q predstavujú individuálne efekty – rôznorodosť, ktorou sa môže odlišovať jednotlivec alebo celá skupina od ostatných entít – sem sa zaraďuje prípadný vektor jednotiek. Individuálne efekty sa nemenia sa s časom.

Na základe uvedeného rámca rozlíšime a ukážeme ako sa odhadujú tri prípady:

- **spojený regresný model** (Pooled Regression) – ak individuálnym efektom je iba vektor jednotiek, čo znamená, že jediný parameter α je spoločnou konštantou:

$$y_{it} = \alpha + \beta_1 x_{it1} + \beta_2 x_{it2} + \dots + \beta_k x_{itk} + u_{it},$$

- **model s fixnými efektmi** (Fixed Effects Model – FEM) – ak individuálne efekty Z_1 až Z_q sú nepozorovateľné, ale korelované s vysvetľujúcimi premennými, tak riešením je zahrnúť všetky efekty do odhadnuteľného podmieneného priemeru pomocou vzťahu $\alpha_i = \alpha_1 z_{i1} + \alpha_2 z_{i2} + \dots + \alpha_q z_{iq}$ a model FEM má tvar:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_1 x_{it1} + \beta_2 x_{it2} + \dots + \beta_k x_{itk} + u_{it},$$

– fixný efekt α_i znamená špecifickú konštantu pre každú prierezovú jednotku,

- **model s náhodnými efektmi** (Random Effects Model – *REM*) – ak individuálne efekty Z_1 až Z_q sú nepozorovateľné, ale nekorelované s vysvetľujúcimi premennými, tak riešením je zložená náhodná zložka $\varepsilon_i + u_{it}$, ktorá okrem pôvodnej predpokladá aj špecifickú náhodnú zložku pre každú prierezovú jednotku a model *REM* má tvar:

$$y_{it} = \beta_1 x_{it1} + \beta_2 x_{it2} + \dots + \beta_k x_{itk} + (\alpha + \varepsilon_i) + u_{it}.$$

Načítanie panelových dát do programu Gretl

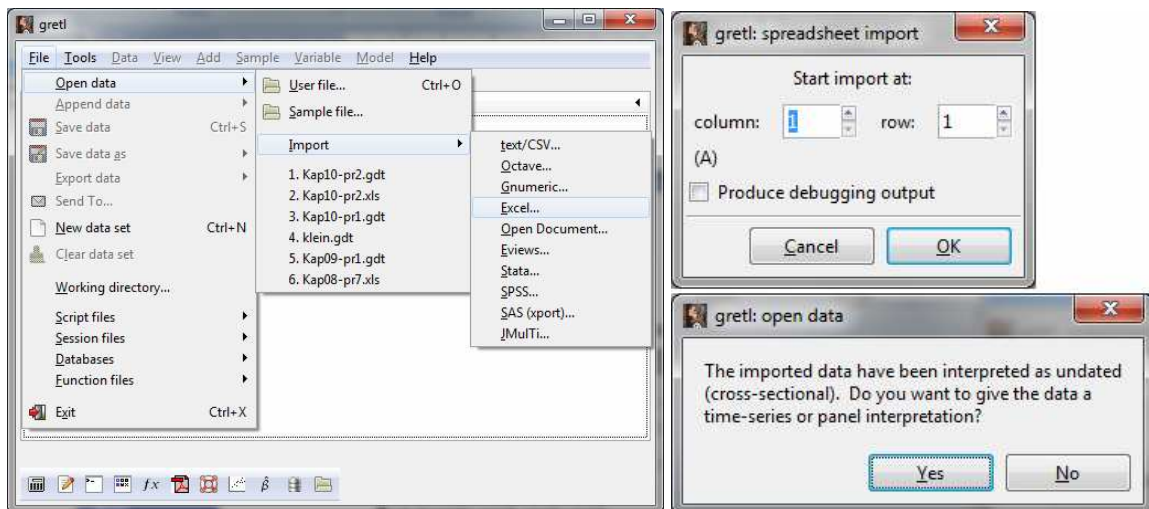
Najrýchlejším spôsobom zavádzania údajov tvoriacich panelové dáta do programu Gretl je ich vhodná príprava v tabuľkovom procesore (napríklad Microsoft Excel). Za vhodnú prípravu môžeme považovať tabuľky údajov naskladaných za sebou, pričom údaje môžu byť naskladané prierezo-vo alebo časovo. Ako príklad údajov „naskladaných časovo“ (po rade jednej prierezovej jednotky nasleduje rad druhej jednotky, atď.) môžeme uviesť tabuľku s údajmi o leteckých spoločnostiach z učebnice Lukáčiková a Lukáčik (2008) na obrázku 1, pričom pokračovanie pôvodných stĺpcov ako ďalšie stĺpce (ako to bolo zobrazené v učebnici) samozrejme nie je dovolené. Údaje obsahujú celkové náklady TC, produkciu Q, cenu benzínu P a koeficient vyťaženia lietadiel KV 6 firiem za 15 rokov.

Obrázok 1: Usporiadanie dát –naskladané časové rady

	A	B	C	D	E	F
1	i	t	TC	Q	P	KV
2	1	1	1140640	0.952757	106650	0.534487
3	1	2	1215690	0.986757	110307	0.532328
4	1	3	1309570	1.09198	110574	0.547736
5	1	4	1511530	1.17578	121974	0.540846
6	1	5	1676730	1.16017	196606	0.591167
7	1	6	1823740	1.17376	265609	0.575417
8	1	7	2022890	1.29051	263451	0.594495
9	1	8	2314760	1.39067	316411	0.597409
10	1	9	2639160	1.61273	384110	0.638522
11	1	10	3247620	1.82544	569251	0.676287
12	1	11	3787750	1.54604	871636	0.605735
13	1	12	3867750	1.5279	997239	0.61436
14	1	13	3996020	1.6602	938002	0.633366
15	1	14	4282880	1.82231	859572	0.650117
16	1	15	4748320	1.93646	823411	0.625603
17	2	1	569292	0.520635	103795	0.490851
18	2	2	640614	0.534627	111477	0.473449
19	2	3	777655	0.655192	118664	0.503013
20	2	4	999294	0.791575	114797	0.512501
21	2	5	1203970	0.842945	215322	0.566782
22	2	6	1358100	0.852892	281704	0.558133
23	2	7	1501350	0.922843	304818	0.558799
24	2	8	1709270	1	348609	0.57207
25	2	9	2025400	1.19845	374579	0.624763
26	2	10	2548370	1.34067	544109	0.628706
27	2	11	3137740	1.32624	853356	0.58915
28	2	12	3557700	1.24852	1003200	0.532612
29	2	13	3717740	1.25432	941977	0.526652
30	2	14	3962370	1.37177	856533	0.540163
31	2	15	4209390	1.38974	821361	0.528775
32	3	1	286298	0.262424	118788	0.524334
33	3	2	309290	0.266433	123798	0.537185

V programe Gretl pomocou ponuky *File/Open_data/Import/Excel* načítame pripravené údaje z tabuľkového procesora, pričom sa na konci importu ponúkne zmena interpretácie dát.

Obrázok 2: Postup načítania údajov z pripraveného súboru v tabuľkovom procesore

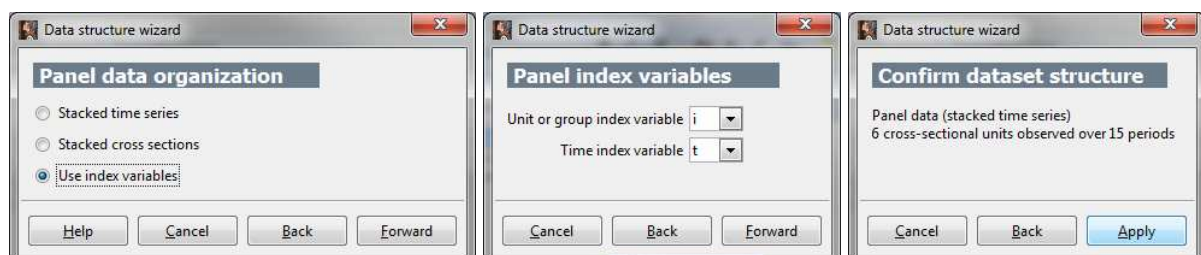
Po načítaní súboru zmeníme štruktúru údajov voľbou *Yes*, pričom zvolíme štruktúru údajov typu *Panel* a organizáciu dát vo forme *Stacked time series*. Posledným krokom sprievodcu zmenou dátovej štruktúry je spresnenie počtu prierezových jednotiek (v našom prípade 6) alebo časových období, pričom druhý z údajov je vždy dopyčovaný.

Obrázok 3: Spresnenie typu štruktúry panelových údajov naskladaných časovo

Organizáciu dát môžeme v tomto prípade riešiť aj pomocou indexových premenných, teda radov *i* a *t*, ktoré použijeme ako identifikátory pre prierezové jednotky *Unit or group index variables* a pre časový index *Time index variable*. Na konci sa zobrazí oznam o počte prierezových jednotiek a časových období v danom súbore.

Obrázok 4: Pracovný zošit programu EViews s panelovými dátami

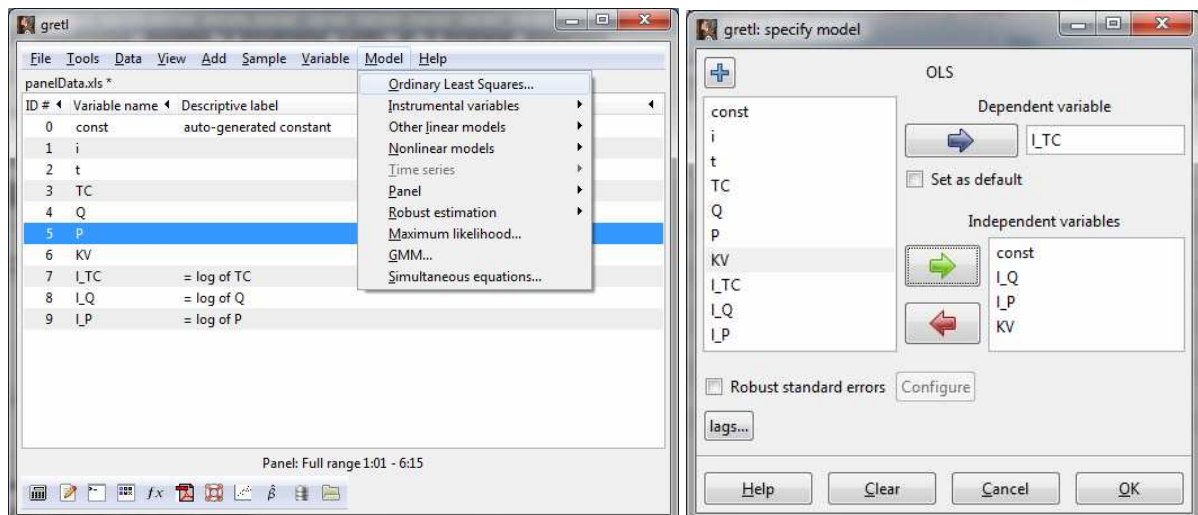
Analýza panelových dát v programe Gretl

Najjednoduchší prípad, ktorým je **spojený regresný model (pool)**, predstavuje naivný prístup, v ktorom sa predpokladá, že absolútny člen aj všetky parametre pri vysvetľujúcich premenných sú pre všetky prierezové jednotky rovnaké. Spojený model má všeobecný tvar:

$$\mathbf{y} = \begin{bmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \vdots \\ y_n \end{bmatrix} = \alpha + \begin{bmatrix} X_1 \\ X_2 \\ \vdots \\ X_n \end{bmatrix} \boldsymbol{\beta} + \begin{bmatrix} u_1 \\ u_2 \\ \vdots \\ u_n \end{bmatrix} = \alpha + \mathbf{X}\boldsymbol{\beta} + \mathbf{u}.$$

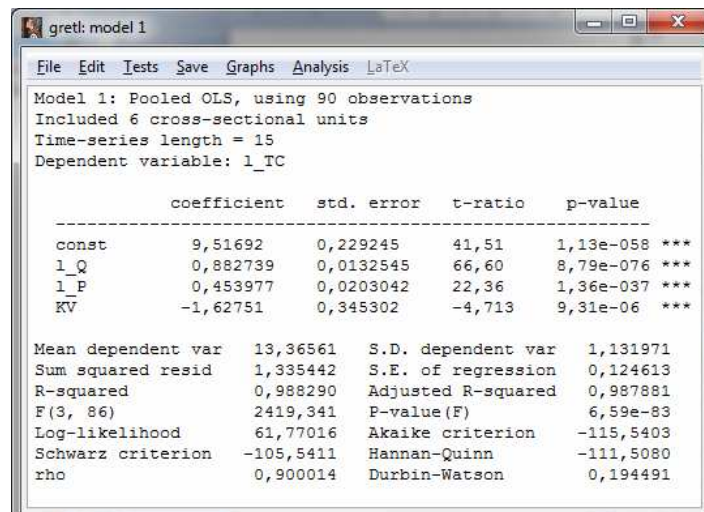
Odhad spojeného regresného modelu v programe Gretl je v prípade štruktúry údajov typu panelové dáta analógiou obyčajného odhadu lineárneho modelu v iných typoch údajov pomocou ponuky *Model/Ordinary_Least_Squares*.

Obrázok 5: Odhad parametrov spojeného regresného modelu

Po voľbe závislej a nezávislých premenných získame odhad spojeného modelu (*pool*).

Obrázok 6: Výsledný spojený regresný model


```
Model 1: Pooled OLS, using 90 observations
Included 6 cross-sectional units
Time-series length = 15
Dependent variable: l_TC
```

	coefficient	std. error	t-ratio	p-value
const	9,51692	0,229245	41,51	1,13e-058 ***
l_Q	0,882739	0,0132545	66,60	8,79e-076 ***
l_P	0,453977	0,0203042	22,36	1,36e-037 ***
KV	-1,62751	0,345302	-4,713	9,31e-06 ***

Mean dependent var	13,36561	S.D. dependent var	1,131971
Sum squared resid	1,335442	S.E. of regression	0,124613
R-squared	0,988290	Adjusted R-squared	0,987881
F(3, 86)	2419,341	P-value(F)	6,59e-83
Log-likelihood	61,77016	Akaike criterion	-115,5403
Schwarz criterion	-105,5411	Hannan-Quinn	-111,5080
rho	0,900014	Durbin-Watson	0,194491

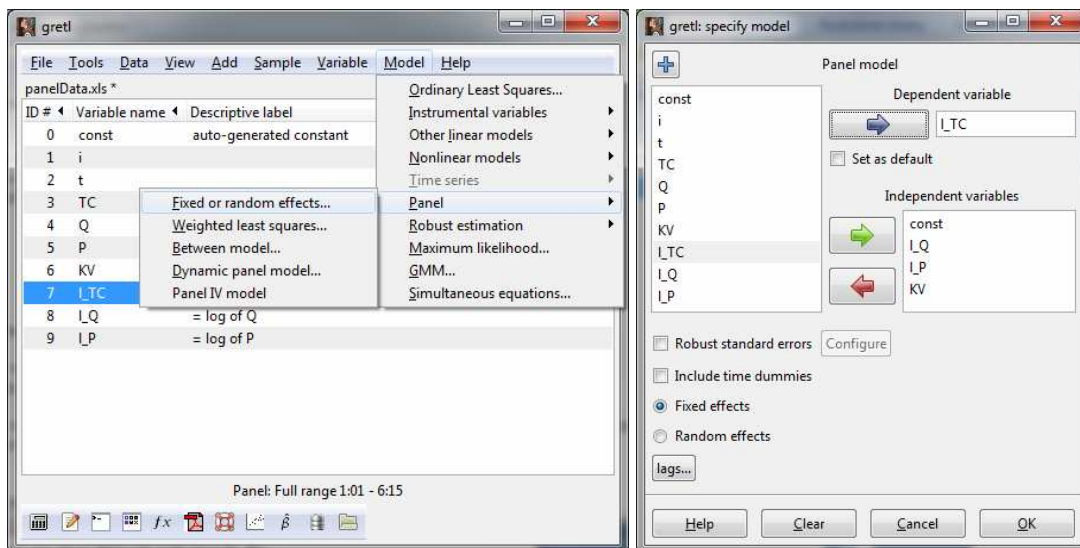

Model s fixnými efektmi (FEM) na rozdiel od spojeného regresného modelu predpokladá rôznorodosť prierezových jednotiek v absolútnych členoch. Model FEM má tvar:

$$\mathbf{y} = \begin{bmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \vdots \\ y_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \mathbf{i} & \mathbf{0} & \cdots & \mathbf{0} \\ \mathbf{0} & \mathbf{i} & \cdots & \mathbf{0} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \mathbf{0} & \mathbf{0} & \cdots & \mathbf{i} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \alpha_1 \\ \alpha_2 \\ \vdots \\ \alpha_n \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \mathbf{X}_1 \\ \mathbf{X}_2 \\ \vdots \\ \mathbf{X}_n \end{bmatrix} \boldsymbol{\beta} + \begin{bmatrix} \mathbf{u}_1 \\ \mathbf{u}_2 \\ \vdots \\ \mathbf{u}_n \end{bmatrix} = \mathbf{D}\boldsymbol{\alpha} + \mathbf{X}\boldsymbol{\beta} + \mathbf{u}.$$

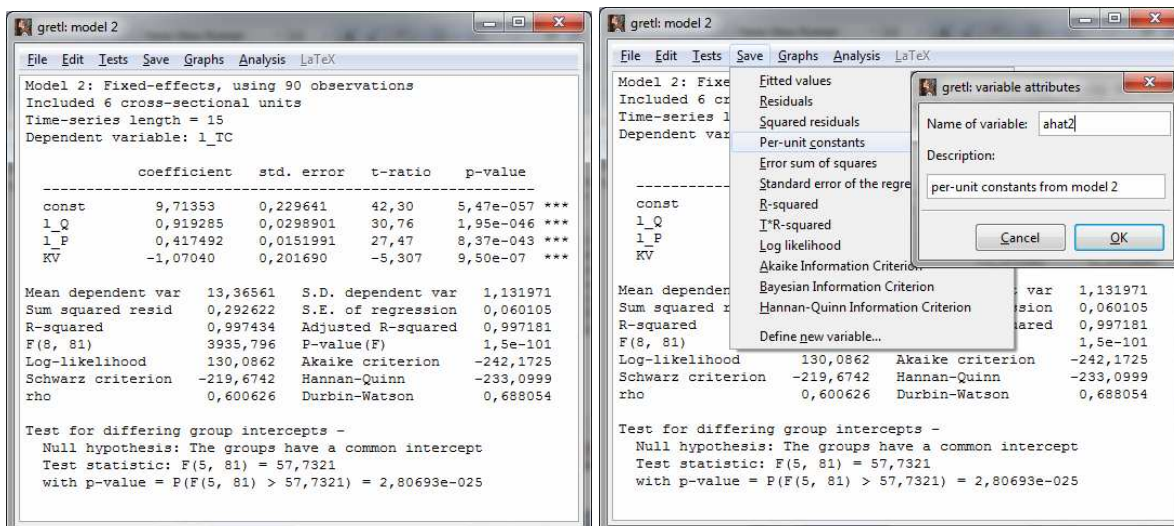
Vidíme, že v modeli predstavujú stĺpce matice $\mathbf{D}$ umelé premenné D_1 až D_n , ktoré nadobúdajú hodnotu $d_{it} = 1$ pre i -tú prierezovú jednotku, a hodnotu $d_{it} = 0$ pre všetky ostatné prierezové jednotky. Odhad v programe Gretl spustíme voľbou *Model/Panel/Fixed_or_random_effects* a zaškrtnutím voľby *Fixed effects* pri špecifikácii modelu (na obrázku 7).

Obrázok 7: Odhad parametrov modelu FEM

Výsledkom je odhadnutý model FEM na obrázku 8. Efekty jednotlivých prierezových jednotiek sa dajú získať ako nová premenná **ahat2** cez ponuku *Save/Per-unit_constants*.

Obrázok 8: Výsledný model FEM a postup pre získanie výpisu fixných efektov

Testovanie významnosti parametrov α_i obyčajne nemá veľký význam. Preto Gretl túto hodnotu ani neposkytuje. Rozdielnosť medzi jednotlivými prierezovými jednotkami sa testuje pomocou F -testu porovnávajúceho model FEM a model $pool$. Testovacia štatistika zobrazená pod odhadom rovnice ako *Test for differing group intercepts* má tvar:

$$F = \frac{(RSS_{pool} - RSS_{FEM}) / (n-1)}{RSS_{FEM} / (nT - k - n)}$$

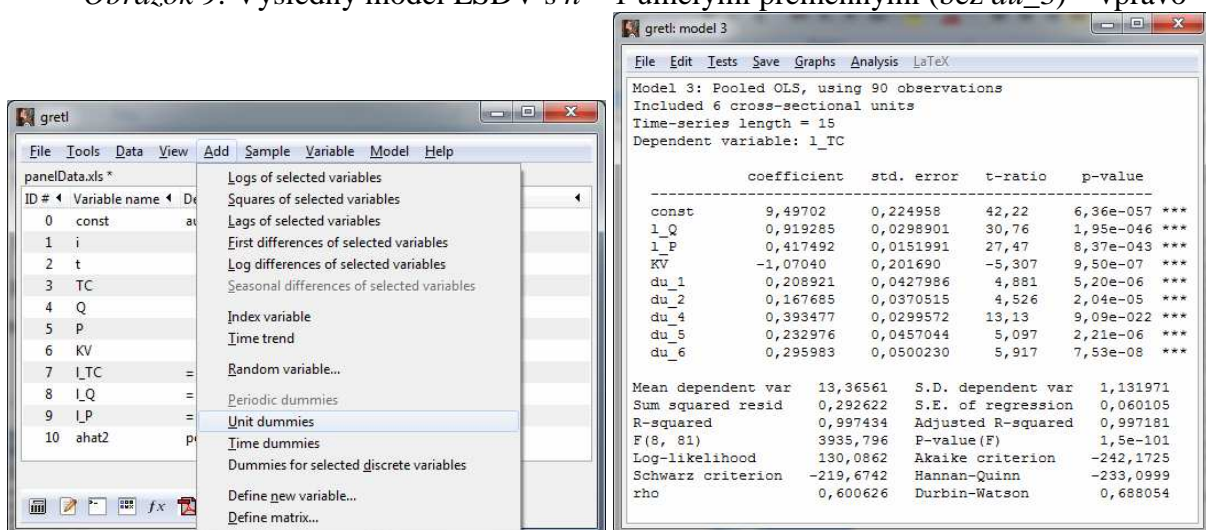
a porovnávame ju s tabuľkovou hodnotou $F(n-1, nT - k - n)$ na zvolenej hladine významnosti α . Ak je hodnota štatistiky väčšia ako tabuľková hodnota, zamietame nulovú hypotézu, že prierezové jednotky majú rovnaké absolútne členy.

Kvôli umelým premenným sa tento *model* zvykne nazývať aj **LSDV** (Least Squares Dummy Variable) a takto ho môžeme po vytvorení umelých premenných pre každú prierezovú jednotku odhadnúť. V programe Gretl sa vytvorí v ponuke *Add/Unit_dummies* – obrázok 9 vľavo. Model môžeme odhadnúť ako regresný model bez konštanty, alebo sa zvolí jedna prierezová jednotka za základnú skupinu (napríklad tretia), ktorej hodnotu v modeli LSDV bude predstavovať absolútny člen a využijeme len $n - 1$ umelých premenných:

$$\mathbf{y} = \begin{bmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \vdots \\ y_n \end{bmatrix} = \alpha_1 + \begin{bmatrix} \mathbf{0} & \cdots & \mathbf{0} \\ \mathbf{i} & \cdots & \mathbf{0} \\ \vdots & & \vdots \\ \mathbf{0} & \cdots & \mathbf{i} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \alpha_2 - \alpha_1 \\ \alpha_3 - \alpha_1 \\ \vdots \\ \alpha_n - \alpha_1 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \mathbf{X}_1 \\ \mathbf{X}_2 \\ \vdots \\ \mathbf{X}_n \end{bmatrix} \boldsymbol{\beta} + \begin{bmatrix} \mathbf{u}_1 \\ \mathbf{u}_2 \\ \vdots \\ \mathbf{u}_n \end{bmatrix} = \alpha_1 + \mathbf{D}_1 \boldsymbol{\alpha}^* + \mathbf{X}\boldsymbol{\beta} + \mathbf{u}.$$

V modeli matica $\mathbf{D}_1$ predstavuje maticu $\mathbf{D}$ bez prvého stĺpca a vektor $\boldsymbol{\alpha}^*$ je $n-1$ prvkový vektor diferencujúcich absolútnych členov vzťahujúcich sa na absolútny člen základnej skupiny.

Obrázok 9: Výsledný model LSDV s $n - 1$ umelými premennými (bez du_3) – vpravo

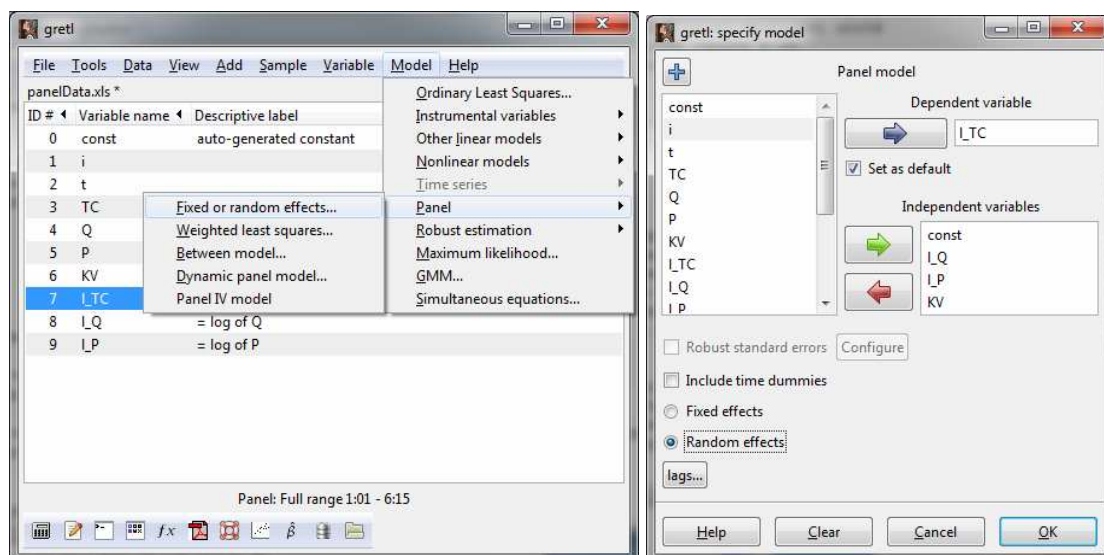
V modeli s fixnými efektmi sa odlišnosť medzi priereznými jednotkami uvažovala ako posun regresnej funkcie. Ak individuálne vplyvy pôsobiace na prierezné jednotky nie sú korelované s vysvetľujúcimi premennými celého panelu, tak by bolo vhodnejšie modelovať jednotlivé absolútne členy pre prierezné údaje ako náhodne rozdelené.

Model s náhodnými efektmi (REM) má tvar:

$$y_{it} = \alpha + \beta_1 x_{it1} + \dots + \beta_k x_{itk} + \varepsilon_i + u_{it} = \alpha + \beta_1 x_{it1} + \dots + \beta_k x_{itk} + v_{it},$$

kde spojením náhodnej zložky konkrétneho pozorovania v prierezovej jednotke u_{it} a náhodnej zložky špecifickej pre priereznú jednotku ε_i dostávame zloženú náhodnú zložku v_{it} . Absolútny člen α predstavuje v modeli priemer prierezných absolútnych členov a náhodná zložka špecifická pre priereznú jednotku je náhodnou odchýlkou od tohto priemeru. Pri odhade v programe Gretl cez ponuku *Model/Panel/Fixed_or_random_effects* zaškrtneme voľbu *Random effects* (na obrázku 10).

Obrázok 10: Odhad parametrov modelu REM

Výsledkom je odhadnutý model REM na obrázku 11. Na voľbu medzi modelmi *FEM* a *REM* sa využíva **Hausmanov test** špecifickácie, ktorého testovacia štatistika je zobrazená pod odhadom modelu na konci výpisu. Nulová hypotéza predpokladá, že odhady parametrov zovšeobecnenej metódy najmenších štvorcov v modeli REM a metódy najmenších štvorcov v modeli FEM sú konzistentné, a tým odhad metódou najmenších štvorcov nie je efektívny. V alternatívnej hypotéze je len metóda najmenších štvorcov konzistentná. Ak je hodnota štatistiky $H > \chi^2_c$, tak môžeme zamietnuť nulovú hypotézu o konzistentnosti oboch estimátorov a vhodnejší je model *FEM*. Ak je hodnota štatistiky $H < \chi^2_c$, tak nemôžeme zamietnuť nulovú hypotézu a odporúčaným bude model *REM*.

Obrázok 11: Výsledný odhad modelu REM s Hausmanovým testom

```

gretl: model 4
File Edit Tests Save Graphs Analysis LaTeX
Model 4: Random-effects (GLS), using 90 observations
Included 6 cross-sectional units
Time-series length = 15
Dependent variable: l_TC

      coefficient   std. error   t-ratio   p-value
-----
const      9,62791      0,210164    45,81     3,40e-062 ***
l_Q        0,906681      0,0256249   35,38     4,95e-053 ***
l_P        0,422778      0,0140248   30,15     1,72e-047 ***
KV         -1,06450      0,200070    -5,321    8,10e-07 ***

Mean dependent var   13,36561   S.D. dependent var   1,131971
Sum squared resid    1,495397   S.E. of regression    0,131105
Log-likelihood        56,67935   Akaike criterion     -105,3587
Schwarz criterion    -95,35945   Hannan-Quinn         -101,3264

'Within' variance = 0,00361262
'Between' variance = 0,0158381
theta used for quasi-demeaning = 0,876685

Breusch-Pagan test -
Null hypothesis: Variance of the unit-specific error = 0
Asymptotic test statistic: Chi-square(1) = 334,85
with p-value = 8,44102e-075

Hausman test -
Null hypothesis: GLS estimates are consistent
Asymptotic test statistic: Chi-square(3) = 3,52343
with p-value = 0,317735
    
```

Ak nechceme odhadovať všetky modely, ale stačí nám komplexná správa, tak priamo v okne spojeného modelu *pool* sa dá cez *Tests/Panel_diagnostics* získať výpis na obrázku 12.

Obrázok 12: Diagnostická komplexná správa (na obrázku rozdelená kvôli rozsiahlosti)

```

gretl: panel model diagnostics
Diagnostics: assuming a balanced panel with 6 cross-sectional units
observed over 15 periods

Fixed effects estimator
allows for differing intercepts by cross-sectional unit
slope standard errors in parentheses, p-values in brackets

const:      9,7135      (0,22964)      [0,00000]
l_Q:        0,91928      (0,02985)      [0,00000]
l_P:        0,41749      (0,015195)     [0,00000]
KV:         -1,0704      (0,20169)      [0,00000]

6 group means were subtracted from the data

Residual variance: 0,292622/(90 - 9) = 0,00361262
Joint significance of differing group means:
F(5, 81) = 57,7321 with p-value 2,80693e-025
(A low p-value counts against the null hypothesis that the pooled OLS model
is adequate, in favor of the fixed effects alternative.)

Means of pooled OLS residuals for cross-sectional units:

unit 1:      0,068869
unit 2:     -0,013878
unit 3:     -0,19422
unit 4:      0,15273
unit 5:     -0,021583
unit 6:      0,0080906
    
```

```

gretl: panel model diagnostics
Breusch-Pagan test statistic:
LM = 334,85 with p-value = prob(chi-square(1) > 334,85) = 8,44102e-075
(A low p-value counts against the null hypothesis that the pooled OLS model
is adequate, in favor of the random effects alternative.)

Variance estimators:
between = 0,0158381
within = 0,00361262
theta used for quasi-demeaning = 0,876685

Random effects estimator
allows for a unit-specific component to the error term
(standard errors in parentheses, p-values in brackets)

const:      9,6279      (0,21016)      [0,00000]
l_Q:        0,90668      (0,025625)     [0,00000]
l_P:        0,42278      (0,014025)     [0,00000]
KV:         -1,0645      (0,20007)      [0,00000]

Hausman test statistic:
H = 3,52343 with p-value = prob(chi-square(3) > 3,52343) = 0,317735
(A low p-value counts against the null hypothesis that the random effects
model is consistent, in favor of the fixed effects model.)
    
```

Literatúra:

- [1] GREENE, W. H.: *Econometric Analysis*, 4. vyd. New Jersey: Prentice-Hall, 2003.
- [2] LUKÁČIKOVÁ, A. – LUKÁČIK, M.: *Ekonometrické modelovanie s aplikáciami*. Bratislava: EKONÓM, 2008.
- [3] COTTRELL, A.: *Gretl User's Guide*. Gnu Regression, Econometrics and Time-series, 2011.
- [4] Internetové stránky k programu Gretl.